

SŁAWOMIR DRYJA

BROWARY

ZIEM ZACHODNICH I PÓŁNOCNYCH
W LATACH 1945-1951

TOM 2



HISTORIA
HEREDITAS
ECCLESIA

Browary Ziemi Zachodnich i Północnych
w latach 1945-1951



TOM 23

SERIA POD REDAKCJĄ

KS. DR. HAB. ANDRZEJA BRUŹDZIŃSKIEGO, PROF. UPJPII
I DR. HAB. TOMASZA GRAFFA, PROF. UPJPII

MIĘDZYNARODOWY KOMITET REDAKCYJNY:

KS. PROF. DR. HAB. JACEK URBAN – PRZEWODNICZĄCY, POLSKA
MGR. PŘEMYSL BAR, PH.D., CZECHY
JUDR. MGR. GABRIEL LUKÁČ, SŁOWACJA
PROF. DR. HAB. ZDZISŁAW NOGA, POLSKA
PROF. PHDR. JIŘÍ TRÁVNÍČEK, CZECHY
KS. PROF. DR. HAB. ROBERT TYRAŁA, POLSKA
KS. PROF. DR. HAB. ANDRZEJ WITKO, POLSKA

Sławomir Dryja

Browary Ziemi Zachodnich i Północnych w latach 1945-1951

Tom 2
Katalog



Kraków 2023

Sławomir Dryja
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
ID <https://orcid.org/0000-0001-5359-3397>
✉ slawomir.dryja@upjp2.edu.pl

© Copyright by Sławomir Dryja, 2023

Recenzent
dr Dobiesław Karst,
Muzeum Dawnego Kupiectwa w Świdnicy

Opracowanie redakcyjne
Adam Raczyński

Projekt okładki
Paweł Sepielak

ISBN 978-83-8138-935-8 (druk)
ISBN 978-83-8138-936-5 (PDF)
<https://doi.org/10.12797/9788381389365>

Publikacja dofinansowana z subwencji
dla Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie



Uniwersytet Papieski
Jana Pawła II
w Krakowie

Na okładce: Browar w Połczynie-Zdroju.
Źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl
<https://akademicka.pl>

Spis treści

Wykaz skrótów	7
Wstęp.....	9
 Rejon zabrzański (Górny Śląsk i ziemia kłodzka – powiaty kłodzki i bystrzycki)	 19
Rejon wrocławski (Dolny Śląsk bez powiatów kłodzkiego i bystrzyckiego).....	149
Rejon bydgoski I (Pomorze Zachodnie, Pomorze Środkowe i ziemia lubuska).....	347
Rejon bydgoski II (Warmia i Mazury – dawne Prusy Wschodnie)	515
Wolne Miasto Gdańsk	581
 Bibliografia	 597
Spis tabel.....	627
Indeks nazwisk	635
Indeks miejscowy.....	645

Wykaz skrótów

AAN	– Archiwum Akt Nowych w Warszawie
ANK	– Archiwum Narodowe w Krakowie
AP	– Archiwum Państwowe w Warszawie
Archiwum GGB – Archiwum Gesellschaft für Geschichte des Brauwessens	
BWV	– Hauptvereinigung der Deutschen Brauwirtschaft (Brauwirtschaftsverband) ¹
CRS	– Centrala Rolnicza Spółdzielni [„Samopomoc Chłopska”]
CS	– Centrala Spółdzielni [„Społem”]
CZ	– Centralny Zarząd
CZPPF	– Centralny Zarząd Państwowego Przemysłu Fermentacyjnego [w Warszawie]
CZPP-S	– Centralny Zarząd Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego [w Warszawie]
GO KERM	– grupy operacyjne Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów
GS	– Gminna Spółdzielnia [„Samopomoc Chłopska”]
HP	– Hurtownia Piwa
nlb.	– nieliczbowany
MP	– „Monitor Polski”
MZO	– Ministerstwo Ziem Odzyskanych
OUL	– Okręgowy Urząd Likwidacyjny
PFZ	– Państwowy Fundusz Ziemi
PGRN	– Prezydium Gminnej Rady Narodowej
PPRN	– Prezydium Powiatowej Rady Narodowej
PHP	– Państwowa Hurtownia Piwa
PMRN	– Prezydium Miejskiej Rady Narodowej
PSS	– Powszechna Spółdzielnia Spożywców [„Społem”]
PUZ	– Powiatowy Urząd Ziemski

¹ Główne stowarzyszenie niemieckiego przemysłu piwowarskiego (Hauptvereinigung der Deutschen Brauwirtschaft) utworzono zarządzeniem z dnia 18 kwietnia 1935 roku. W jego skład weszły stowarzyszenia (Brauwirtschaftsverband) z siedzibami w Monachium, Kolonii, Hamburgu, Weimarze oraz Wiedniu (utworzone później). Organizację zlikwidowano w 1948 roku.

Wykaz skrótów

PZGS	– Powiatowe Zrzeszenie Gminnych Spółdzielni [„Samopomoc Chłopska”]
PZPF	– Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego [w Zabrze]
PNZ	– Państwowe Nieruchomości Ziemskie
PZPP-S	– Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego
PZPR	– Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
UL	– Urząd Likwidacyjny
TZP	– Tymczasowy Zarząd Państwowy
ZPC	– Zakłady Przemysłu Cukierniczego
ZPO-W	– Zjednoczenie Przemysłu Owocowo-Warzywnego
ZP-S	– Zakłady Piwowarsko-Słodownicze
ZPZS	– Zarząd Powiatowy Związku Spółdzielni [„Samopomoc Chłopska”]

Wstęp

Źródła i opracowania wykorzystane w tekście

Podstawą opracowania są dokumenty Zjednoczenia branży piwowarsko-słodowniczej¹, zarówno centrali zlokalizowanej w Warszawie, jak i oddziałów regionalnych w Zabrzu, we Wrocławiu i w Bydgoszczy². Niestety, świadectwa dokumentujące pracę Zjednoczenia zachowały się w znikomym stopniu. Relatywnie najciekawszy zbiór, dotyczący oddziału Zjednoczenia w Bydgoszczy, jest przechowywany w Archiwum Państwowym w tym mieście³. Bydgoski oddział Zjednoczenia obejmował największy obszar, nadzorował bowiem pracę browarów z województw: pomorskiego, poznańskiego, szczecińskiego, olsztyńskiego i gdańskiego.

Nie mniej ciekawy jest zbiór pozostały po oddziale zabrzańskim, przechowywany w gliwickim oddziale Archiwum Państwowego w Katowicach⁴. Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrzu przejęło browary z powiatów kłodzkiego i bystrzyckiego w województwie wrocławskim oraz zakłady z województwa śląskiego. Objęło też agendy likwidowanego rejonu krakowskiego, obejmując tym samym browary z województw

- 1 W opisywanym okresie ta instytucja kilkakrotnie zmieniała nazwę i struktury organizacyjne, te nazwy to m.in.: Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego (początkowo podlegało ono Centralnemu Zarządowi Zjednoczonego Przemysłu Spożywczego w Warszawie), Centralny Zarząd Państwowego Przemysłu Piwowarskiego, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego, Centralny Zarząd Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego.
- 2 Początkowo powołano sześć regionów, dość szybko redukując ich liczbę do czterech: w Bydgoszczy, Łodzi, Zabrzu i we Wrocławiu.
- 3 AP Bydgoszcz, Zjednoczenie Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego w Bydgoszczy, sygn. 587, 627, 992, 997, 1001-1002, 1004-1005, 1011-1014, 1016, 1022, 1024, 1172, 1174.
- 4 AP Katowice, oddz. Gliwice, Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Fermentacyjnego w Zabrzu, sygn. 1-2, 5, 15, 20-22, 29-30, 37, 41, 44-45, 47, 49, 52-53, 55, 57-58, 60, 62, 70-72, 77, 81-82, 84-86, 90-91, 97, 109, 115-116, 119, 125, 129-130, 153-154, 157-158, 163-164, 171-172, 177, 215, 226, 240, 243.

krakowskiego i rzeszowskiego (rzecz jasna mniej istotne dla niniejszego opracowania).

Oddziałowi we Wrocławiu podlegały browary z terenu województwa wrocławskiego, bez powiatów kłodzkiego i bystrzyckiego. Niewielki obszar działania był związany z wyjątkowym zagęszczeniem browarów i słodowni na terenie dolnośląskim. Niestety, praktycznie nie zachowały się dokumenty związane z funkcjonowaniem tego oddziału. Niemniej jednak w Archiwum Państwowym we Wrocławiu można odnaleźć wiele dokumentów z interesującego nas okresu, znajdujących się w zespołach opisujących pracę wrocławskich instytucji: Browarów Dolnośląskich „Piaś” SA⁵, Trzeciego Urzędu Skarbowego⁶, Wojewódzkiego Zjednoczenia Przedsiębiorstw Państwowych Przemysłu Terenowego⁷, Urzędu Wojewódzkiego⁸, a przede wszystkim Okręgowego Urzędu Likwidacyjnego⁹.

Wiele dokumentów zachowało się w zespołach dokumentujących pracę poszczególnych Zakładów Piwowarsko-Słodowniczych (powstałych w 1950 roku) oraz jednostek będących ich prawnymi następcami. Na pierwszym miejscu należy wymienić zbiór po Elbląskich Zakładach Piwowarskich w Elblągu¹⁰, przechowywany w Archiwum Państwowym w Malborku. Uzupełniają go dokumenty Rejonowego Urzędu Likwidacyjnego w Elblągu¹¹ i Narodowego Banku Polskiego Oddział w Elblągu¹².

Równie istotny jest zespół dokumentów po Olsztyńskich Zakładach Piwowarsko-Słodowniczych¹³, przechowywany w Archiwum Państwowym w Olsztynie. Uzupełniają go dokumenty Wojewódzkiej Komisji dla Spraw Upaństwowienia Przedsiębiorstw w Olsztynie¹⁴ oraz Przedsiębiorstwa Państwowego Browar w Kętrzynie¹⁵.

5 AP Wrocław, Browary Dolnośląskie „Piaś” we Wrocławiu, sygn. 1, 3, 46, 147, 281-282, 284, 291, 372, 492, 786-788, 790, 806.

6 AP Wrocław, 3 Urząd Skarbowy we Wrocławiu, sygn. 19.

7 AP Wrocław, Wojewódzkie Zjednoczenie Przedsiębiorstw Państwowego Przemysłu Terenowego we Wrocławiu, sygn. 204.

8 AP Wrocław, Urząd Wojewódzki Wrocławski, sygn. XVIII/34.

9 AP Wrocław, Okręgowy Urząd Likwidacyjny we Wrocławiu, sygn. 237, 303-309, 322, 391, 450.

10 AP Malbork, Elbląskie Zakłady Piwowarskie w Elblągu, sygn. 25, 33, 97-100, 102-104, 206-207, 210, 237, 239, 247, 266.

11 AP Malbork, Rejonowy Urząd Likwidacyjny w Elblągu, sygn. 42.

12 AP Malbork, Narodowy Bank Polski Oddział w Elblągu, sygn. 297.

13 AP Olsztyn, Olsztyńskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Olsztynie, sygn. 23-32, 34, 41, 45, 50-54, 60.

14 AP Olsztyn, Wojewódzka Komisja dla Spraw Upaństwowienia Przedsiębiorstw w Olsztynie, sygn. 790-797, 812-815, 876, 1293, 1301, 1322-1323.

15 AP Olsztyn, Przedsiębiorstwo Państwowe Browar w Kętrzynie, sygn. 1.

Podobny charakter ma zbiór po Kłodzkich Zakładach Piwowarsko-Słodowniczych Przemysłu Terenowego w Kłodzku¹⁶, przechowywany w Archiwum Państwowym we Wrocławiu, oddział w Ząbkowicach Śląskich oraz Zielonogórskich Zakładach Piwowarskich w Zielonej Górze¹⁷, znajdujący się w Archiwum Państwowym w Zielonej Górze, uzupełniony o zbiór dokumentów Rejonowego Urzędu Likwidacyjnego w Zielonej Górze¹⁸. Zbiór dokumentów po Bojanowskich Zakładach Piwowarsko-Słodowniczych znajduje się w Archiwum Państwowym w Lesznie. Obejmuje on jednostki dotyczące browarów w Bojanowie i Lesznie, a także w Górze i Wschowie, poczynając od 1945 roku¹⁹.

W Archiwum Państwowym w Opolu jest przechowywany zbiór po Głubczyckich Zakładach Piwowarsko-Słodowniczych w Głubczycach²⁰ oraz zbiór Wojewódzkiego Zjednoczenia Przedsiębiorstw Państwowego Przemysłu Terenowego w Opolu²¹. Uzupełniają go dokumenty Starostwa Powiatowego w Kluczborku²², Zakładów Urządzeń Przemysłowych w Nysie²³, Starostwa Powiatowego w Koźlu²⁴ oraz Rejonowego Urzędu Likwidacyjnego w Brzegu²⁵.

Obszerny zbiór dotyczący browarów z Pomorza Zachodniego znajduje się w Archiwum Państwowym w Szczecinie. Zbiór dokumentów po Bojanowskich Zakładach Piwowarsko-Słodowniczych znajduje się w Archiwum Państwowym w Lesznie. Obejmuje on jednostki dotyczące browarów w Bojanowie i Lesznie, a także w Górze i Wschowie, poczynając od 1945 roku²⁶. Wśród nich należy wymienić akta Urzędu Wojewódzkiego Szczecińskiego²⁷ oraz Zarządu Miejskiego i Miejskiej Rady Narodowej w Szczecinie²⁸. Cenny zbiór dokumentujący pracę browarów na ziemi

16 AP Wrocław, oddz. Kamieniec Ząbkowicki, sygn. 8, 11, 14, 16, 18, 21, 38, 41, 46.

17 AP Zielona Góra, Zielonogórskie Zakłady Piwowarskie w Zielonej Górze, sygn. 15-17, 19, 21, 24-28, 30, 32, 35-37, 46, 181, 183-184, 186, 188, 337, 603.

18 AP Zielona Góra, Rejonowy Urząd Likwidacyjny w Zielonej Górze, sygn. 41.

19 AP Leszno, Bojanowskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Bojanowie, pow. rawicki, sygn. 8-13, 19-21, 23, 25, 30, 33-34.

20 AP Opole, Głubczyckie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Głubczycach, sygn. 32.

21 AP Opole, Wojewódzkie Zjednoczenie Przedsiębiorstw Państwowego Przemysłu Terenowego w Opolu, sygn. 355.

22 AP Opole, Starostwo Powiatowe w Kluczborku, sygn. 423.

23 AP Opole, Zakłady Urządzeń Przemysłowych w Nysie, sygn. 192.

24 AP Opole, Starostwo Powiatowe w Koźlu, sygn. 674.

25 AP Opole, Rejonowy Urząd Likwidacyjny w Brzegu, sygn. 27.

26 AP Leszno, Bojanowskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Bojanowie, pow. rawicki, sygn. 8-13, 19-21, 23, 25, 30, 33-34.

27 AP Szczecin, Urząd Wojewódzki Szczeciński, sygn. 3984, 4210, 4300, 4393, 4469.

28 AP Szczecin, Zarząd Miejski i Miejska Rada Narodowa w Szczecinie, sygn. 345.

lubuskiej znajduje się w Archiwum Państwowym w Gorzowie Wielkopolskim. Wiele istotnych informacji przynosi zespół Urzędu Akcyzowego w Gorzowie Wielkopolskim²⁹, Zarządu Miejskiego i Miejskiej Rady Narodowej w Drezdenku³⁰, Rejonowego Urzędu Likwidacyjnego w Gorzowie Wielkopolskim³¹ oraz Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Urzędu Powiatowego w Gorzowie Wielkopolskim³².

Pionierski okres przejmowania zakładów przez polską administrację obrazuje zbiór dokumentów wytworzonych przez grupy operacyjne Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów i Ministerstwa Przemysłu³³. Można odnaleźć w nim szereg najstarszych chronologicznie wzmianek o polniemieckich browarach i słodowniach. W niektórych przypadkach są to jedyne wzmianki, jakie udało się odnaleźć o tych zakładach.

Informacje o wyposażeniu technicznym, wielkości zatrudnienia i produkcji przynoszą tzw. paszporty techniczno-produkcyjne, przechowywane w zespole Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego w Warszawie³⁴. Zaczęto je sporządzać w 1952 roku i następnie nowelizowano do roku 1955. Dotyczą one rzecz jasna przedsiębiorstw czynnych. Niestety, sporo zakładów uruchomionych w 1945 roku zamknięto przed rozpoczęciem akcji paszportyzacji. Niemniej jednak jest to zbiór niemal kompletny, nie udało się odnaleźć zaledwie jednego paszportu zakładu czynnego w tym okresie (browar w Miedziance).

W kwestii upaństwowienia przedsiębiorstw kluczowy jest zespół akt Ministerstwa Finansów w Warszawie (przemysł rolny i spożywczy) zawierający orzeczenia, protokoły zdawczo-odbiorcze wraz z załącznikami dotyczące procesu nacjonalizacji³⁵. Niestety, nie jest to zbiór kompletny.

29 AP Gorzów Wielkopolski, Urząd Akcyzowy w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. 54-58.

30 AP Gorzów Wielkopolski, Zarząd Miejski i Miejska Rada Narodowa w Drezdenku, sygn. 16.

31 AP Gorzów Wielkopolski, Rejonowy Urząd Likwidacyjny w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. 68.

32 AP Gorzów Wielkopolski, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Urząd Powiatowy w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. 902.

33 AAN, Grupy operacyjne Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów i Ministerstwa Przemysłu, sygn. 62, 181-182, 251-252, 254-256, 258-260, 309, 314-315, 368, 380-381, 420, 424, 485, 502, 532, 589-590, 600, 625, 630, 646.

34 AAN, Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego w Warszawie, sygn. 14197-14198, 14201-14202, 14211-14212, 14226-14230, 12240-12241, 14255-14256, 14259-14260, 14279-14280, 14295-14296, 14299-14302, 14305-14306, 14317-14318, 14327-14330, 14339-14342, 14347-14354, 14359-14360, 14373-14374, 14377-14384, 14388-14391.

35 AAN, Ministerstwo Finansów w Warszawie, sygn. 26/5302-26/5303, 26/5305, 26/5308-26/5309, 26/5316-26/5318, 26/5324, 26/5339, 26/5341, 26/5376-26/5378, 26/5383, 26/5385-26/5392, 26/5394-26/5397, 26/5400-26/5405, 26/5407, 26/5411-26/5412, 26/5414, 26/5421-

Dokumentacja dotycząca części przedsiębiorstw zaginęła, część jednostek jest pozbawiona istotnych załączników. Niektóre orzeczenia i protokoły odnaleziono w zespołach przechowywanych w innych archiwach.

Pracę Zjednoczenia (w kolejnych stadiach organizacyjnych) dokumentują zespoły aktowe Centralnego Zarządu Przemysłu Spożywczego w Warszawie³⁶ oraz Centralnego Zarządu Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego w Warszawie³⁷ – niestety, nad wyraz skromne, a także dokumenty z zasobów różnych ministerstw, w szczególności Ministerstwa Aproprowizacji w Warszawie – lata 1945-1947³⁸, a także Ministerstwa Ziem Odzyskanych w Warszawie³⁹ i Ministerstwa Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie⁴⁰.

W opracowaniu wykorzystano również „Instrukcje i zarządzenia Centralnego Zarządu Przemysłu Fermentacyjnego” zachowane w zespole po Państwowych Zakładach Przemysłowych „Okocim” w Okocimiu, przechowywanym w Archiwum Narodowym w Krakowie, oddział w Bochni⁴¹.

Przedwojenny stan przemysłu niemieckiego na ziemiach przyłączonych do Polski w 1945 roku dokumentuje zespół aktowy kart informacyjnych browarów z 1937 roku (z późniejszymi uzupełnieniami) przechowywany w Archiwum Gesellschaft für Geschichte des Brauwesens w Berlinie⁴². Informacje przygotowywano według jednolitego wzorca. Stanowią one znakomity punkt wyjścia do opisanie stanu browarów krótko przed wybuchem wojny (dane właścicieli, wielkość i profil produkcji, wyposażenie techniczne). W 1942 roku rejestr zaktualizowano o browary położone na ziemiach włączonych do Rzeszy (zachodnie rejony Polski i Wolne Miasto Gdańsk). Źródłem uzupełniającym nasz stan wiedzy z tego okresu jest coroczny rejestr przedsiębiorstw z branży piwowarsko-słodowniczej, wychodzący pod nazwą *Die Brauereien und*

26/5423, 26/5427, 26/5433, 26/5435-26/5437, 26/5439-26/5443, 26/5446, 26/5448, 26/5488-26/5489, 26/5493, 26/5501, 26/5579-26/5580, 26/5592-26/5594, 26/5622, 26/5633, 26/5751, 26/5758-26/5759, 26/5792, 26/5826, 26/5832-26/5833, 26/5837, 26/5841, 26/5850, 26/5856-26/5857, 26/5860, 26/5897.

36 AAN, Centralny Zarząd Przemysłu Spożywczego w Warszawie, sygn. 108.

37 AAN, Centralny Zarząd Przemysłu Piwowarsko-Słodowniczego w Warszawie, sygn. 5, 6.

38 AAN, Ministerstwo Aproprowizacji w Warszawie – lata 1944-1948 [1949-1950], sygn. 259, 281, 292, 326, 432, 470, 806, 840.

39 AAN, Ministerstwo Ziem Odzyskanych w Warszawie, sygn. 1642.

40 AAN, Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego w Warszawie, sygn. 382.

41 ANK, oddz. Bochnia, sygn. 70.

42 Za pomoc w uzyskaniu kart dziękuję serdecznie p. Andrzejowi Urbankowi z Norimbergi.

Mälzereien im Deutschen Reich. Wykorzystano dane z czterech kolejnych edycji, z lat 1938-1942⁴³.

Dzieje przemysłu piwowarsko-słodowniczego w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej nie doczekały się kompleksowego opracowania. Najobszerniej ta tematyka była prezentowana w moich pracach dotyczących dziejów browarów położonych na terenie województwa rzeszowskiego w latach 1944-1951 oraz artykułach o losach browarów w Chojnicach, Człuchowie i Głucholazach⁴⁴. Niektóre większe zakłady posiadają opracowania monograficzne, o różnej wartości poznawczej. Należy wymienić tu browary w Elblągu⁴⁵, Szczecinie⁴⁶, Gliwicach⁴⁷, Witnicy⁴⁸ czy Lwówku Śląskim⁴⁹. Cennym uzupełnieniem są opracowania Andrzeja Urbanka⁵⁰, Adama Płoskiego⁵¹, Piotra Sroki⁵² i Wojciecha Szczerepy⁵³. Ponadto można wskazać szereg artykułów⁵⁴, opracowań popularnonaukowych czy serwisów internetowych, z których korzystałem przy pisaniu niniejszej książki⁵⁵.

Szczególne podziękowania chcę złożyć na ręce p. Andrzeja Urbanka. Bez jego wiedzy, pomocy i zaangażowania oraz dobrej woli powstanie książki w niniejszym kształcie nie byłoby możliwe. Andrzej, dziękuję!

43 *Die Brauereien und Mälzereien* 1939; *Die Brauereien und Mälzereien* 1940; *Die Brauereien und Mälzereien* 1941; *Die Brauereien und Mälzereien* 1942.

44 Dryja 2021b; tenże 2022; tenże 2023.

45 Rynkiewicz-Domino, Gliniecki 2012.

46 Macholak 1998; *Od Bohrischa do Bosmana* 2008.

47 Różyński 2000; tenże 2020.

48 Czarnuch 2013.

49 Braniewski 2009.

50 Urbanek 2004; tenże 2010; tenże 2015.

51 Płoski 2000; tenże 2001; tenże 2002; tenże 2003; tenże 2008; tenże 2014.

52 Sroka 2013.

53 Szczerepa 2021.

54 Zob. np.: Baniecki 2014; Danowska 2006; Hnatyszyn 2015; Tamm 1992.

55 Zob. np.: Chrobak 2007; Gach 2007; Kolibabkowie 1997; Pilewski 2002; Springer 2011; Szewczyk 2005; Wawoczny 2011; Żurawski 2003; tenże 2005; 500 lat 2018.

Układ pracy, konstrukcja not katalogowych, podstawowe informacje

Podstawą do umieszczenia zakładu w niniejszym katalogu było potwierdzenie funkcjonowania (lub przynajmniej istnienia) zakładu w okresie II wojny lub na krótko przed jej wybuchem. Głównym źródłem w tym względzie są dane uzyskane w zespole aktowym kart informacyjnych w Archiwum Gesellschaft für Geschichte des Brauwesens w Berlinie, zwerifikowane o informacje zawarte w informatorach branżowych *Die Brauereien und Mälzereien im Deutschen Reich* z lat 1938-1942. Niektóre zakłady odnotowano w stanie nieczynnym, jednak zostały one uwzględnione w niniejszym opracowaniu. Drugim kryterium było odnalezienie jakiegokolwiek wzmianki w dokumentach powojennych, w jednostkach aktowych przechowywanych w polskich archiwach, w notkach prasowych lub pochodzących ze źródeł konserwatorskich. Rzecz jasna do umieszczenia zakładu w katalogu wystarczyło spełnienie jednego z tych kryteriów (tzn. obecność w źródłach niemieckich lub polskich). Ostatecznie opisano w nim 230 browarów. Katalog ułożono zgodnie z podziałem terytorialnym struktur piwowarskich z zastrzeżeniem, że ulegał on pewnym modyfikacjom w trakcie kolejnych reorganizacji. Przyjęty układ odpowiada podziałowi ukształtowanemu w pierwszym roku funkcjonowania Zjednoczenia. Rejon śląsko-dąbrowski z siedzibą w Zabrze (w katalogu określany jako zabrzański) obejmował teren województwa śląsko-dąbrowskiego i powiat kłodzki województwa dolnośląskiego. Rejon dolnośląski (w katalogu określony jako wrocławski) skupiał browary z województwa dolnośląskiego, bez powiatu kłodzkiego. Rejon zachodni z siedzibą w Bydgoszczy (w katalogu nazywany bydgoskim I) obejmował browary z województw: gdańskiego, pomorskiego, poznańskiego i zachodniopomorskiego. Rejon centralny z siedzibą w Warszawie był usytuowany i zasadniczo tożsamy z centralą Zjednoczenia i obejmował browary z województw białostockiego, lubelskiego i okręgu mazurskiego. Z uwagi na obowiązki koordynatora krajowego wyraźnie zaniedbano sprawę okręgu mazurskiego (obejmującego Warmię i Mazury, czyli w przybliżeniu dawne Prusy Wschodnie). W marcu 1946 roku polecono rejonowi w Bydgoszczy zabezpieczyć wszelkie browary, hurtownie piwa i wytwórnie wód gazowanych oraz słodownie położone na obszarze ziemi mazurskiej. Formalne przekazanie kompetencji rejonowi bydgoskiemu nastąpiło jednak nieco później, bo w 2. poł. 1946 roku.

Z tych też względów ten rejon wyodrębniono w katalogu, nazywając go bydgoskim II⁵⁶.

W latach 1937-1942 źródła niemieckie wymieniają 199 browarów, jednak nie wszystkie prowadziły wówczas działalność. Część zamknięto wcześniej, tryb pracy niektórych możemy określić jako nieregularny. Wybuch wojny spowodował zamknięcie lub okresowe przestoje wielu z nich. Wiele zakładów zostało zniszczonych w wyniku działań wojennych.

W źródłach powojennych odnaleziono wzmianki o 170 browarach ponemieckich. Lista ta może być jednak niepełna z uwagi na słaby stan zachowania dokumentów. Należy dodać, że wśród tych browarów znalazły się i takie, których nie wymieniają źródła niemieckie. Chodzi o zakłady zamknięte w okresie I wojny światowej, a nawet wcześniej, które potrafiło jednak zidentyfikować jako browary (choćby na podstawie napisów na elewacji budynku). Z kolei wielu małych, lokalnych browarów produkujących wyłącznie piwa proste górnej fermentacji (Einfachbier) w ogóle nie odnotowano (obraz ten może być po części wynikiem ułomnej bazy źródłowej), w związku z czym ich losy pozostają praktycznie nieznanne. Pomimo tego obraz rysujący się na podstawie zachowanych dokumentów jest wystarczająco ostry i wiarygodny.

W dwóch pierwszych latach (1945-1946), nazywanych okresem pionierskim, uruchomiono 49 browarów, z czego dwa pozostawały w administracji radzieckiej (Świebodzice do 1951 i Legnica do 1956 roku). Zakłady uruchamiane były przez konstytuujące się władze lokalne, związki spółdzielcze, formujące się struktury państwowego Zjednoczenia, radzieckie władze wojskowe (te browary w większości dość szybko przekazano stronie polskiej), a nawet osoby prywatne. Wraz z okrzepnięciem struktur Zjednoczenia realizującego politykę gospodarczą państwa rozpoczęto likwidację zakładów „zbędnych”, o niewielkiej produkcji, której koszty były wysokie, z przestarzałym wyposażeniem. Z uwagi na wysokie moce produkcyjne dużych zakładów, wykorzystywanych w niewielkiej części, małe zakłady wydawały się niepotrzebne. Dobrym przykładem jest tu Wrocław, w którym otwarto cztery browary. Dość szybko dwa z nich zamknięto, a jeden (Mieszczański) przesunięto do tzw. zimnej rezerwy, wykorzystując jego potencjał do produkcji kwasu mlekowego. Ze względu na brak siły fachowej (uszczuplanej z powodu wyjazdów fachowców niemieckich, pracujących w wielu zakładach), niedostatek części zamiennych i ograniczenia surowcowe polityka ta okazała się racjonalna i przyniosła efekt

56 AP Olsztyn, Olsztyńskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Olsztynie, sygn. 53, k. 4-9; AAN, Centralny Urząd Planowania w Warszawie, sygn. 1599, nlb.

w postaci szybko rosnącej produkcji (i konsumpcji). Tzw. przerzutami (urządzeniami z nieczynnych browarów) znacząco wzmocniono potencjał wielu browarów na terenie całego kraju.

Do końca 1950 roku zamknięto 19 zakładów, w tym browar w Bytomiu (z powodu decyzji strony radzieckiej o demontażu urządzeń) i browar Mieszczański we Wrocławiu (zob. wyżej).

Po roku 1950 otwarto dalszych 8 zakładów, a kolejne dwa przejęto z rąk radzieckich, doprowadzono też do ponownego uruchomienia browarów w Bytomiu i we Wrocławiu (Mieszczański). Oznacza to, że poczynając od 1945 roku, otwarto 57 browarów, 173 zakłady ujęte w katalogu pozostały zaś trwale zamknięte, co nie oznacza, że nie wykorzystywano ich do innych celów, związanych z produkcją piwowarską. W 46 obiektach uruchomiono rozlewnie i hurtowe składy piwa, w tym w 31 browarach trwale zamkniętych. 15 obiektów spełniało funkcję rozlewni przed uruchomieniem produkcji lub po jej zamknięciu. W kilku obiektach podjęto produkcję słodu (np. Ząbkowice Śląskie) lub utrzymano ją po zamknięciu produkcji piwa (np. Słupiec, Trzcianka). Tym samym na cele przemysłu piwowarsko-słodowniczego wykorzystanych zostało 88 dawnych browarów poniemieckich.

Jeszcze przed końcem 1950 roku wyłączono trwale 17 browarów, w latach 1951-1989 zaś dalszych 7. W okresie transformacji ustrojowej 33 zakłady wciąż prowadziły produkcję, jednak w przeciągu kilku lat 23 z nich upadły i zostały zamknięte. Do dziś na ziemiach północnych i zachodnich działa 10 browarów poniemieckich. Po 1989 roku większość z nich czasowo zawieszała produkcję (Braniewo, Lwówek Śląski, Połczyn-Zdrój, Racibórz, Witnica i Zabrze) i tylko cztery działały nieprzerwanie (Elbląg, Głubczyce, Namysłów i Szczecin). W 2022 roku zakończył pracę browar w Koszalinie, z kolei w najbliższym czasie zapowiadane jest otwarcie odnowionego zakładu w Szczytnie.

Noty katalogowe zestawiono według ujednoliconego schematu zawierającego siedem pozycji. W kolejności są to:

- polska nazwa miejscowości;
- niemiecka nazwa miejscowości;
- niemiecka nazwa zakładu;
- dane BWV;
- stan zachowania budynków i urządzeń;
- przejmowanie pod zarząd instytucji państwowych, upaństwowienie;
- uwagi.

Podano aktualnie obowiązujące nazwy miejscowości lub ostatnie oficjalnie przyjęte (jeśli utraciła ona samodzielność i została włączona

w obręb innej jednostki administracyjnej). W nawiasach uwzględniono wszystkie znane nazwy miejscowości, zarówno oficjalnie obowiązujące (i następnie zmienione), jak i występujące w badanym zbiorze dokumentów. Niemieckie nazwy przedsiębiorstw weryfikowano w innych źródłach. Cytując dane BWV, starano się rozstrzygać pojawiające się wątpliwości, dotyczące maszyn i urządzeń, konfrontując je – w miarę możliwości – z innymi źródłami, w tym powojennymi. W większości zachowano oryginalną pisownię produkowanych wyrobów oraz ich list, których nie uzupełniano innymi danymi (niekiedy łatwo dostępnymi w zasobach internetowych). Stan zachowania budynków i urządzeń rekonstruowano na podstawie dostępnych dokumentów. Niekiedy więc dotyczy on stanu z momentu obejmowania obiektu przez stronę polską, niekiedy nieco późniejszego. Szczegółowo opisano przejmowanie zakładów pod zarząd instytucji państwowych i proces ich upaństwowienia, uznając to za niezwykle istotny element zachodzących przemian. W uwagach skupiono się na informacjach związanych z historią zakładu, wielkością produkcji, stanem zatrudnienia etc. W uzasadnionych przypadkach podawano informacje o wcześniejszej historii zakładu. W wielu przypadkach posiadana baza źródłowa okazywała się niewystarczająca, by rozstrzygnąć wszystkie pojawiające się wątpliwości. Niewykluczone, iż niektóre „białe plamy” uda się wypełnić w toku dalszej kwerendy źródłowej.

W przypadku braku wystarczających informacji liczbę pozycji ograniczałem do niezbędnego minimum, tj. do polskiej i niemieckiej nazwy miejscowości, niemieckiej nazwy zakładu i uwag.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Gesellschaft für Geschichte des Brauwesens (Archiwum GGB)

Zespół aktowy kart informacyjnych browarów z 1937 roku (z późniejszymi uzupełnieniami).

Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN)

Ministerstwo Apropowizacji w Warszawie – lata 1944-1948 [1949-1950] [zespół 173]

Departament Inspekcji b. Biuro Kontroli [seria 7]

259 – Kontrola browarów państwowych. Protokoły z inspekcji i przesłuchania świadków, sprawozdania.

Departament Przemysłu Spożywczego [seria 8]

281 – Działalność przedsiębiorstw piwowarsko-słodowniczych. Plany pracy, sprawozdania, raporty, korespondencja.

292 – Wykazy browarów na terenie województwa lubelskiego oraz na Śląsku Górnym, Opolskim i Dolnym.

326 – Przekazywanie, przejmowanie, dzierżawa przedsiębiorstw piwowarsko-słodowniczych. Korespondencja.

Biuro Podsekretarza Stanu dla Spraw Przemysłu Spożywczego [seria 9]

432 – Upaństwowienie browarów. Korespondencja.

Biuro Ekonomiczne Przemysłu Spożywczego [seria 10]

470 – Organizacja produkcji i zbytu wyrobów przemysłu piwowarsko-słodowniczego. Korespondencja, memoriał.

Biuro Prawne [seria 1.2]

806 – Upaństwowienie browarów, wytwórni win, wód gazowych i octowni na terenie województwa poznańskiego. Kwestionariusze.

840 – Upaństwowienie browarów, wytwórni wódek, win, wód gazowych i octowni na terenie województwa śląsko-dąbrowskiego. Kwestionariusze.

- Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych w Warszawie [zespół 162]
Wydział Przetwórstwa Rolniczego i Kontraktacji [seria 2.6]
577 – Przemysł rolny – drożdżownie i browary. Zarządzenie, sprawozdania, notatki służbowe, opracowanie, korespondencja.
- Ministerstwo Ziem Odzyskanych w Warszawie [zespół 196]
Departament Apropowizacji i Handlu [seria 8]
1642 – Spis przedsiębiorstw podlegających upaństwowieniu w województwie wrocławskim – przemysł: Fermentacyjny, Piwowarsko-Słodowy, Konserwowy, Olejarski i inne.
- Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego w Warszawie [zespół 274]
Przemysł piwowarsko-słodowy [seria 59.12]
14197 – Wałbrzyskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze. Browar w Boguszwowie. Paszport techniczno-produkcyjny za 1951 rok.
14198 – Wałbrzyskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze. Browar w Boguszwowie. Paszport techniczno-produkcyjny. Aktualizacja za lata 1953-1955.
14201 – Brzeskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze. Paszport techniczno-produkcyjny za 1951 rok.
14202 – Brzeskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze. Paszport techniczno-produkcyjny. Aktualizacja za lata 1953-1955.
14211 – Browar w Chojnowie. Chojnowskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze. Paszport techniczno-produkcyjny za 1951 rok.
14212 – Chojnowskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze. Browar w Chojnowie. Paszport techniczno-produkcyjny. Aktualizacja za lata 1953-1955.
14226 – Elbląskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze. Paszport techniczno-produkcyjny za 1951-1952 rok.
14227 – Elbląskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze. Paszport techniczno-produkcyjny. Aktualizacja za lata 1953-1955.
14228 – Gdańskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze. Browar w Gdańsku. Paszport techniczno-produkcyjny za 1951 rok.
14229 – Gdańskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze. Browar w Gdańsku. Paszport techniczno-produkcyjny. Aktualizacja za lata 1952-1955.
14230 – Głubczyckie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze – Browar w Głubczycach. Paszport techniczno-produkcyjny za 1951 rok.
14231 – Głubczyckie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze – Browar w Głubczycach. Paszport techniczno-produkcyjny. Aktualizacja za lata 1953-1955.
14240 – Bojanowskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze. Oddział Produkcyjny w Cieszynie [błąd: faktycznie w Górze Śląskiej]. Paszport techniczno-produkcyjny za 1951 rok.
14241 – Bojanowskie Zakłady Piwowarsko-Słodownicze. Browar w Cieszynie [błąd: faktycznie w Górze Śląskiej]. Paszport techniczno-produkcyjny. Aktualizacja za lata 1953-1955.

Ustalenie zachodnich granic Polski, które nastąpiło w 1945 roku, oznaczało przyłączenie ziem III Rzeszy położonych na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej. W porównaniu z ziemiami II Rzeczypospolitej przejętymi przez Związek Radziecki na wschodzie były to tereny znacznie lepiej uprzemysłowione, pokryte gęstą siecią komunikacyjną, z kilkoma dużymi ośrodkami przemysłowymi. Ziemie te zostały w znaczącym stopniu zniszczone w wyniku szeroko pojętych działań wojennych. Wyposażenie wielu fabryk zostało zdewastowane, wywiezione za Odrę lub do Związku Radzieckiego, rozszabrowane czy po prostu bezmyślnie zniszczone.

Wedle oficjalnych danych Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych z 1946 roku pod koniec 1938 roku działało w Polsce 137 browarów, których potencjał wykorzystany był w 35%. Na Kresach Wschodnich pozostało 39 zakładów o potencjale nieprzekraczającym $\frac{1}{4}$ możliwości przedwojennych. Na przyłączonych ziemiach poniemieckich miało znajdować się 111 browarów o mocach produkcyjnych porównywalnych do przedwojennego przemysłu piwowarskiego.

Poważną wątpliwość budzi ostatnia liczba. Obejmowała ona bowiem jedynie zakłady włączone (choć niekoniecznie wykorzystane) w ówczesne struktury przemysłu piwowarskiego. Źródła niemieckie z lat 1937-1942 wymieniają 199 browarów, choć nie wszystkie z nich były czynne. Kwerenda w źródłach powojennych przyniosła informacje o 170 browarach, wśród których znalazła się spora grupa zakładów niewymienionych w dokumentach niemieckich. Chodzi tu o browary zamknięte w czasie Wielkiej Wojny lub niedługo po jej zakończeniu, a niekiedy znacznie wcześniej, wciąż jednak identyfikowalne w ówczesnym krajobrazie.

W katalogu uwzględniono łącznie 230 obiektów. Ułożono go zgodnie z podziałem terytorialnym struktur piwowarskich, z zastrzeżeniem, że ulegał on pewnym modyfikacjom w trakcie kolejnych reorganizacji. Notki katalogowe ujmują podstawowe zagadnienia związane z pojedynczymi zakładami. Zasadniczą trudnością badawczą były dotkliwe luki źródłowe, niekiedy niemożliwe do wypełnienia. Podstawowe zagadnienia badawcze wraz z wnioskami zostaną przedstawione w pierwszym tomie niniejszego opracowania.



Uniwersytet Papieski
Jana Pawła II
w Krakowie



<https://akademicka.pl>

